

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
Кафедра соціальних технологій

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри

О.М. Котикова

« _____ » _____ 2023р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
«БАКАЛАВР»

Тема: **«ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ
СІМ'ЯМИ»**

Виконавець: **Слєпцова Анастасія Миколаївна**

Керівник: **доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальних
технологій Савельчук Ірина Борисівна**

Нормоконтролер

_____ **Н.Є. Новікова**

Київ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій
Кафедра соціальних технологій
Спеціальність 231 «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
Котикова О.М.

« _____ » _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Слепцова Анастасія Миколаївна

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями» затверджена наказом ректора від «10» травня 2023 р. № 666/ст.
2. Термін виконання роботи: з 08. 05. 2023 р. по 25. 06. 2023 р.
3. Вихідні дані до роботи: літературні джерела з соціальної роботи, психології, соціальної педагогіки, соціальної психології, соціології, психології багатодітних сімей, аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів до визначення особливостей соціальної роботи з багатодітними сім'ями та методів роботи з ними.
4. Зміст пояснювальної записки: вступ, розділ 1 «Теоретичні основи особливостей роботи з багатодітними сім'ями», розділ 2 «Методика дослідження роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями в умовах дитячого табору», висновки, список використаних джерел, додатки.
5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстрованого) матеріалу: 8 таблиць, 5 додатків.
6. Календарний план-графік.

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Обрання теми та наукового керівника кваліфікаційної роботи	Квітень 2023 р.	
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи	Травень 2023 р.	
3.	Визначення актуальності та стану проблеми, яка досліджується	Травень 2023 р.	
4.	Теоретичний аналіз літератури	Травень 2023 р.	
5.	Зібрання необхідних матеріалів та попереднє дослідження	Квітень-травень 2023 р.	
6.	Написання кваліфікаційної роботи	Травень-червень 2023 р.	
7.	Проведення дослідження	Травень 2023 р.	
8.	Подання готової кваліфікаційної роботи на розгляд керівнику	Червень 2023 р.	
9.	Доопрацювання кваліфікаційної роботи, отримання відгуку керівника, рецензії	Червень 2023 р.	
10.	Проходження попереднього захисту	15.06.2023 р.	
11.	Захист кваліфікаційної роботи	20-22.06.2023 р.	

7. Дата видачі завдання: « »__ 2023 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Савельчук І.Б.
(підпис керівника) (П.І.Б.)

Завдання прийняв до виконання _____ Слєпцова А.М.
(підпис випускника) (П.І.Б.)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи: «Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями» 52 сторінки, 8 таблиць, 34 використаних джерел, 5 додатків.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК, БАГАТОДІТНА СІМ'Я, ДІТИ, ПРОГРАМА ПІДТРИМКИ.

Об'єкт дослідження – процес соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Предмет дослідження - особливості розробки впровадження ефективних підходів та методів соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Мета дослідження - теоретичне обґрунтування розробки ефективних підходів, методів та стратегій соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретичні засади соціальної роботи з багатодітними сім'ями.
2. Проаналізувати наявні проблеми багатодітних родин, задля впровадження доцільних методів соціальної роботи.
3. Дослідити вплив соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах роботи в дитячому таборі.
4. Сформувані практичні рекомендації підвищення ефективності роботи соціального працівника в підтримці багатодітних сімей.

Гіпотеза: розробка та застосування в умовах дитячого табору ефективних підходів та методів соціальної роботи з дітьми з багатодітних сімей дозволить покращити якість надання соціальних послуг багатодітним сім'ям.

Новизна дослідження. Наукова новизна одержаних результатів полягає в спробі аналізу впливу методів діяльності соціального працівника на багатодітні сім'ї.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації визначених завдань використовувалися такі методи наукового дослідження:

-теоретичні методи- аналіз педагогічної, психологічної літератури з проблеми дослідження, синтез, порівняння, класифікація, систематизація теоретичних даних;

- емпіричні методи - спостереження, опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування);

- статистичні методи - кількісна та якісна обробка отриманих результатів.

Практичне значення отриманих результатів сприяє розширенню та поглибленню знань майбутніх фахівців з соціальної роботи про особливості організації роботи з багатодітними сім'ями. Зміст, а також результати дослідження допоможуть фахівцям соціальної сфери у розробці програм підтримки багатодітних сімей.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ.....	10
1.1. Загальний контекст соціальної роботи та її значення для підтримки сімей...	10
1.2. Аналіз причин виникнення проблем у багатодітних сім'ях.....	19

1.3. Визначення заходів та програм, спрямованих на підтримку багатодітних сімей.....	25
Висновки до першого розділу.....	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО ТАБОРУ.....	30
2.1 Програма дослідження впливу роботи соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах дитячого табору.....	30
2.2. Аналіз результатів дослідження впливу роботи соціального працівника на дітей з багатодітної сім'ї в умовах дитячого табору.....	32
2.3. Методичні рекомендації підвищення ефективності роботи соціального працівника в підтримці багатодітних сімей.....	38
Висновки до другого розділу.....	40
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	43
ДОДАТКИ.....	46

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасному суспільстві багатодітні сім'ї викликають особливий інтерес та потребують спеціальної уваги з боку соціальних працівників. Зростаюча кількість багатодітних сімей поставляє перед нами завдання розуміти та вивчати особливості їхнього функціонування та потреб, а також розробляти ефективні стратегії та підходи до соціальної роботи з цією категорією сімей.

Багатодітні сім'ї зустрічаються з різноманітними викликами, що вимагають додаткової підтримки та ресурсів. Вони стикаються з фінансовими труднощами, обмеженим доступом до освіти та медичних послуг, високим рівнем стресу та втоми, а також необхідністю ефективно балансувати догляд за кількома дітьми різного віку та потребами. У таких умовах соціальна робота відіграє важливу роль у сприянні адаптації та підтримці багатодітних сімей, сприяючи їхньому фізичному, емоційному та соціальному благополуччю.

В Україні за переписом 2010 р. налічується 396,2 тис. багатодітних сімей, у тому числі 298,4 тис. мали троє дітей, 63,9 тис. — четверо дітей, 33,9 тис. — п'ятеро і більше дітей. Приблизно дві третини (60%) цих родин проживають у сільській місцевості. Лише 5,7% мали трьох і більше дітей, 3,3% у містах і 10,9% у селах.

Для сільських сімей багатодітність є характерною, та в 3,3 рази перевищує кількість родин котрі живуть в місті. Багатодітна сім'я - сім'я, що належить до групи соціального ризику, тому існує багато причин, які роблять їх соціально незахищеними категоріями населення. Дохід кожного члена сім'ї не перевищує прожиткового мінімуму, діти часто обділені турботою, а батьки не завжди можуть приділити увагу кожній дитині. Часто великі сім'ї не завжди самостійно знаходять вихід із важких життєвих обставин, тому потрібна професійна підтримка експертів в соціальних сферах.

Ряд науковців звертали увагу на проблеми котрі виникали у багатодітних сімей. С. Коляденко, О. Безпалько, Н. Павлик, Н. Сейко, Т. Шеляг – науковці з соціальної роботи котрі надавали допомогу багатодітним сім'ям. А. Антонов, А. Синельников, Е. Альчідеева, Т. Бодрова- займалися формуванням психічних

особливостей підлітків з багатодітних родин. Л. Обухова, О. Масраєва та Т. Шеляг - українські дослідники, вивчали різні аспекти сімейного благополуччя, включаючи проблеми багатодітних сімей, також спеціалізувались на вивченні проблем сімейного благополуччя, включаючи сімейну динаміку та взаємовідносини. У своїх дослідженнях звертали увагу на роль батьківства та родинного середовища в розвитку дітей, включаючи аспекти, що стосуються багатодітних сімей. Т. Зубкова, І. Зверєва, С. Кархліна досліджували питання сімейного благополуччя, включаючи роль батьківства, соціальну підтримку та проблеми сімейного функціонування і займалися аналізом проблем багатодітних сімей та шукали шляхи покращення їхнього становища.

Посилаючись на вищеперераховані літературні докази, можна зазначити що існує неабиякий практичний і теоретичний досвід роботи з багатодітними родинами. Проте в теперішньому суспільстві існує безліч нових можливостей та нестандартних методів допомоги в проблематичних обставинах. Для того щоб трохи по-іншому поглянути на існуючі проблеми багатодітних сімей і знайти рішення, необхідно ретельно, поглиблено вивчити і проаналізувати багатодітність, її причини, та як вона відображається на кожному члені багатодітної родини.

Актуальність проблеми та ймовірність великої кількості нових чи нестандартних підходів до її вирішення зумовили вибір теми бакалаврського дослідження: «Особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями».

Мета дослідження - теоретичне обґрунтування розробки ефективних підходів, методів та стратегій соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Об'єкт дослідження – процес соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Предмет дослідження - особливості розробки впровадження ефективних підходів та методів соціальної роботи з багатодітними сім'ями.

Відповідно до мети, об'єкта, предмета дослідження визначено основні завдання, зокрема:

1. Розкрити теоретичні засади соціальної роботи з багатодітними сім'ями.
2. Проаналізувати наявні проблеми багатодітних родин, задля впровадження доцільних методів соціальної роботи

3. Дослідити вплив соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах роботи в дитячому таборі.

4. Сформувані практичні рекомендації підвищення ефективності роботи соціального працівника в підтримці багатодітних сімей.

Гіпотеза: розробка та застосування в умовах дитячого табору ефективних підходів та методів соціальної роботи з дітьми з багатодітних сімей дозволить покращити якість надання соціальних послуг багатодітним сім'ям.

Новизна дослідження. Наукова новизна одержаних результатів полягає в спробі аналізу впливу методів діяльності соціального працівника на багатодітні сім'ї.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених у дослідженні завдань та досягнення мети було використано так методи дослідження:

- теоретичні методи- аналіз педагогічної, психологічної літератури з проблеми дослідження, синтез, порівняння, класифікація, систематизація теоретичних даних;
- емпіричні методи - спостереження, опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування);
- статистичні методи -кількісна та якісна обробка отриманих результатів.

Апробація дослідження: актуальність поставленої теми дослідження, результати, основні принципи та форми роботи розкриті автором у тезах «Особливості роботи з багатодітною родиною» на Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених "ПОЛІТ. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ. Конференція відбулася 04 – 07 квітня 2023 року в Національному авіаційному університеті.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається з вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел.

Практичне значення отриманих результатів сприяє розширенню та поглибленню знань майбутніх фахівців з соціальної роботи про особливості організації роботи з багатодітними сім'ями. Зміст, а також результати дослідження допоможуть фахівцям соціальної сфери у розробці програм підтримки багатодітних сімей.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ

1.1. Загальний контекст соціальної роботи та її значення для підтримки сімей

Соціальна робота - це галузь, що займається допомогою людям у вирішенні соціальних проблем і підтримці їхнього благополуччя. Поняття "соціальна робота" з'явилося в кінці 19-го століття як реакція на складні соціальні проблеми, що супроводжували індустріалізацію та масову міграцію. Хоча існували попередні форми роботи з вразливими групами, це поняття набуло формального визнання в рамках соціальної реформи. Перші кроки у створенні професійної соціальної роботи були зроблені в кінці 19-го століття в Сполучених Штатах та Великій Британії. У США його розвиток пов'язаний з рухом за соціальну реформу та підвищенням уваги до проблем бідності, бездомності, дитячої праці та інших соціальних питань. В Великій Британії рух соціальної роботи розпочався з діяльності благодійних організацій та релігійних груп, які надавали допомогу вразливим групам населення [21, с. 29].

Соціальна робота почала розвиватися як самостійна професія з визнанням її унікального значення для розв'язання соціальних проблем. Вона поєднує в собі елементи практичної допомоги, психології, соціології та політики, спрямовані на підтримку та захист прав та добробуту вразливих груп. З часом соціальна робота стала все більш визнаною професією, розвиваючи свої принципи, методи та етичні стандарти. Вона стала невід'ємною складовою соціальної політики багатьох країн і надається як публічна послуга або через неприбуткові та громадські організації [32, с. 43]. Сьогодні соціальна робота виконує важливу роль у підтримці та зміцненні суспільства, надаючи допомогу особам та сім'ям у складних ситуаціях, боротьбі з нерівностями, соціальною виключеністю та іншими проблемами. Вона сприяє створенню більш справедливого та гуманного суспільства, де кожна людина має

рівні можливості та доступ до необхідних ресурсів та послуг. "Соціальна робота – це мистецтво допомагати людям знайти свій власний шлях до змін, до зростання та до сили, яка вже присутня всередині них"- одне з визначних висловлювань Ейлін Гембрілл. Вона активно досліджувала ефективність соціальної роботи, проблеми з критичним мисленням у професійній практиці та роль етики в соціальній роботі. Вона підкреслювала важливість критичного аналізу та здорового сумніву в соціальній роботі, а також необхідність розвитку наукових знань та доказової бази для підтримки ефективних інтервенцій та рішень. Ця цитата відображає філософію і цінності соціальної роботи, яка покладає акцент на потенціал та самовизначення людини в процесі допомоги та підтримки [3;17]. «Соціальна робота - це прагнення до справедливості у світі, соціальна правосвідомість та подолання страждань.» - Елізабет Райхерт. Вона активно працювала в галузі глобальної соціальної роботи та досліджувала різні аспекти соціальної справедливості, особливо з урахуванням гендерних аспектів. Вона підкреслює значення гуманістичного підходу до соціальної роботи, визнання гідності та прав людини, а також боротьбу з насильством та нерівністю. Ця цитата підкреслює значення соціальної справедливості та боротьби з соціальними проблемами через визнання гідності і прав людини [18;19;30].

Соціальна робота як професійна діяльність з підтримки та допомоги людям з'явилася в Україні у другій половині 20 століття. Зародження соціальної роботи в Україні пов'язане зі змінами в соціально-економічному житті країни, розвитком соціальних служб та появою потреби у професійних працівниках, які б здійснювали соціальну підтримку населення. У 1991 році, після отримання незалежності, Україна почала активно розвивати соціальну роботу як окрему сферу діяльності. У цей період було створено ряд законодавчих актів, що регулюють соціальну роботу в країні. Зокрема, було прийнято Закон України "Про соціальну роботу" (1995), який встановив правові засади та принципи соціальної роботи. Протягом 1990-х років в Україні почалося формування професійних структур соціальних працівників, відбулася підготовка фахівців у галузі соціальної роботи. Було створено вищі

навчальні заклади, які забезпечують підготовку соціальних працівників, інститути, центри соціальної роботи та соціального обслуговування [16;26].

У сучасній Україні соціальна робота визнана важливою галуззю соціального захисту населення. Соціальні працівники здійснюють широкий спектр діяльності, спрямованої на підтримку та допомогу людям у складних життєвих ситуаціях, розробку та реалізацію програм та проектів соціального розвитку, організацію соціальних послуг та багато іншого. Зародження соціальної роботи в Україні відбулося в умовах трансформації суспільства, і вона стала важливим інструментом для вирішення соціальних проблем та підтримки уразливих груп населення. Професіоналізм та розвиток соціальної роботи в Україні продовжують набувати все більшої значущості для покращення соціального благополуччя населення. Протягом останніх десятиліть соціальна робота в Україні динамічно розвивається і стає все більш важливою для підтримки і захисту різних категорій населення. Це пов'язано зі змінами у соціально-економічному контексті країни, включаючи перехід до ринкової економіки, демографічні зміни, соціальну нерівність та складні виклики, такі як бідність, безробіття, міграція, насильство тощо. Україна має широкую мережу соціальних служб, які надають допомогу уразливим групам населення, таким як сім'ї, діти, молодь, старші люди, особи з інвалідністю, бездомні, жертви насильства тощо. Соціальні працівники працюють у різних сферах, таких як соціальна реабілітація, соціальний захист, освіта, медицина, житлове господарство, працевлаштування тощо. Соціальна робота є професійною діяльністю, спрямованою на покращення життя людей і ґрунтується на принципах справедливості, гуманізму та поваги до гідності людини. Соціальні працівники займаються виявленням соціальних проблем та потреб, наданням підтримки, консультуванням, організацією доступу до соціальних послуг та сприянням самодостатності та самореалізації клієнтів [21;26;27].

Основні принципи соціальної роботи включають:

1. Соціальна справедливість: принцип, що передбачає рівні можливості, розподіл ресурсів та доступ до послуг для всіх членів суспільства. Соціальна справедливість - це принцип, що передбачає рівні можливості, розподіл ресурсів та

доступ до послуг для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього соціального становища, етнічності, статі, віку чи інших характеристик. Це основна цінність соціальної роботи, яка спрямовує дії та інтервенції соціальних працівників. Принцип соціальної справедливості визнає потребу у вирівнюванні нерівностей та дискримінації в суспільстві. Він ставить за мету забезпечення рівних можливостей для всіх людей, щоб вони могли реалізувати свій потенціал та жити гідним життям. Це означає, що кожна людина має право на освіту, працю, належні умови проживання, доступ до медичних послуг, соціального захисту та інших соціальних послуг. Соціальна робота в своїй діяльності активно працює на досягнення соціальної справедливості. Соціальні працівники виконують роль посередників між індивідами, сім'ями та суспільством, працюючи на користь вразливих та соціально відсталих груп населення. Вони працюють над усуненням соціальних нерівностей, борються з дискримінацією та негативними стереотипами, сприяють створенню рівних можливостей та доступу до ресурсів. Соціальна робота також включає у себе аналіз соціальної справедливості та нерівностей у суспільстві, роботу з громадами та організаціями з метою зміни системних проблем та створення більш справедливих умов для всіх. Вона підтримує боротьбу за права та інтереси соціально вразливих груп, працює на зміцнення громадської свідомості щодо соціальної справедливості та сприяє створенню політичних змін, спрямованих на покращення соціального благополуччя всього суспільства. Таким чином, соціальна справедливість є центральним принципом соціальної роботи, який націлений на створення рівних можливостей, розподіл ресурсів та доступ до послуг для всіх членів суспільства. Цей принцип надихає соціальних працівників на зміни в суспільстві, спрямовані на побудову більш справедливого та рівноправного світу [24, с. 73].

2. Гуманізм: визнання гідності кожної людини та пошанування її прав на самовизначення та самовираження. Гуманізм - це філософська, етична та світоглядна парадигма, яка визнає гідність кожної людини та покликана забезпечити пошанування її прав на самовизначення та самовираження. Гуманістичний підхід акцентує увагу на цінності людського життя, індивідуальних правах та свободі,

гідності, рівності та взаємодії між людьми. У контексті соціальної роботи гуманістичні принципи мають велике значення. Соціальні працівники відстоюють права та гідність людей, працюють на підтримку їхнього самовизначення та самовираження. Вони ставлять людину в центр своєї роботи і діяльно допомагають їй здобувати контроль над власним життям та приймати важливі рішення, пов'язані зі своїм благополуччям. Гуманістичний підхід передбачає визнання унікальності та цінності кожної людини. Соціальні працівники сприяють розкриттю потенціалу та розвитку особистості, допомагають людям зрозуміти свої потреби, цілі та цінності. Вони працюють на створення сприятливого середовища, де кожна людина має можливість бути чутливою, прийнятою та поважною. Гуманістичний підхід також передбачає підтримку активної участі людей у прийнятті рішень, що стосуються їхнього життя. Соціальні працівники працюють у партнерстві з клієнтами, враховуючи їхні потреби, думки та бажання. Вони надають необхідну інформацію та підтримку, щоб люди могли самостійно приймати рішення та контролювати своє життя. Узгоджуючи гуманістичні принципи з професійними стандартами соціальної роботи, соціальні працівники створюють емпатичне, поважне та безпечне середовище для клієнтів. Вони працюють на розбудову довіри, ефективного спілкування та підтримки, що допомагає людям розкрити свій потенціал та здійснити позитивні зміни у своєму житті [17, с. 84].

3. Повага до гідності людини: ставлення до клієнтів з повагою, розумінням та увагою до їхніх потреб та бажань. Повага до гідності людини є одним з основних принципів соціальної роботи. Вона передбачає ставлення до клієнтів з повагою, розумінням та увагою до їхніх потреб та бажань. Цей принцип визнає право кожної людини на гідне та поважне ставлення, незалежно від її соціального статусу, етнічності, статі, віку чи інших характеристик. У контексті соціальної роботи повага до гідності людини проявляється у кількох аспектах. По-перше, це створення безпечного та прийняттого середовища, де клієнти можуть відчувати себе комфортно і захищено. Соціальні працівники виявляють емпатію, терпимість та сприяють встановленню довіри з клієнтами, дозволяючи їм вільно висловлювати свої думки, почуття та досвід. По-друге, повага до гідності людини передбачає

розуміння та увагу до індивідуальних потреб та бажань клієнтів. Соціальні працівники працюють на поглиблення розуміння ситуації, в якій перебувають їхні клієнти, та враховують їхні особливості, цінності та культурні фактори. Вони сприяють розвитку співпраці з клієнтами, де останні відчують, що їхні голоси слухаються та враховуються в процесі прийняття рішень. По-третє, повага до гідності людини виявляється у визнанні та підтримці автономії та самовизначення клієнтів. Соціальні працівники надають можливість клієнтам самостійно приймати рішення та впливати на своє життя, допомагають їм розвивати навички самореалізації та самообґрунтування. Вони діють у партнерстві з клієнтами, сприяючи їхній самостійності та самодостатності [1, с. 122].

4. **Забезпечення безпеки:** створення умов, що гарантують безпеку та захист клієнтів, особливо вразливих груп. Соціальні працівники зобов'язані дотримуватися етичних стандартів та правових норм, щоб забезпечити безпеку своїх клієнтів. Вони повинні бути обізнані з ризиками, з якими зіштовхуються вразливі групи, такі як діти, люди з інвалідністю, жертви насильства або експлуатації, і забезпечувати їхню безпеку у всіх аспектах роботи. Це означає, що соціальні працівники повинні бути готовими виявити та реагувати на будь-які загрози безпеці своїх клієнтів. Вони можуть вживати заходи для запобігання насильству, зловживанню, експлуатації або будь-яким іншим небезпечним ситуаціям, які можуть торкнутися їх клієнтів. Це може включати надання порад та підтримки, сприяння отриманню правової допомоги, розробку індивідуальних планів безпеки, сприяння утворенню мережі підтримки та забезпечення конфіденційності інформації [8;15].

5. **Цілеспрямованість:** визначення ясних цілей та стратегій роботи для досягнення позитивних змін в житті клієнтів. Встановлення конкретних цілей є необхідною умовою для успішного впровадження соціальних програм і послуг. Цілі повинні бути зорієнтовані на досягнення позитивних змін в житті клієнтів і відповідати їхнім потребам та бажанням. Наприклад, ціллю може бути покращення житлових умов, забезпечення доступу до освіти або працевлаштування, зниження рівня насильства у сім'ї тощо. При формулюванні цілей соціальні працівники враховують індивідуальні особливості та контекст клієнта, а також його поточну

ситуацію і можливості. Цілеспрямованість також передбачає встановлення мірками успіху та оцінку досягнення цілей. Це дозволяє соціальним працівникам оцінювати ефективність своєї роботи і вносити корективи в стратегії, якщо необхідно [1;31].

6. Емпатія: здатність поставитися на місце клієнта, розуміти його почуття та досвід, проявляти співчуття та розуміння. Здатність до емпатії дозволяє соціальному працівнику сприймати емоційний стан клієнта та відчувати його потреби, а також виявляти зацікавленість та турботу про нього. Це стимулює розуміння та співпереживання, що сприяє встановленню довіри та позитивних взаємин між соціальним працівником та клієнтом. Емпатія дозволяє соціальному працівнику бачити ситуацію з перспективи клієнта, враховувати його унікальний контекст та індивідуальні особливості. Це допомагає збагачувати процес взаємодії та розробляти індивідуалізовані плани підтримки, що відповідають потребам та бажанням клієнта. Емпатія також сприяє активному слуханню та виявленню потреб клієнта, що відіграє важливу роль у процесі прийняття рішень та планування дій. Соціальні працівники, які проявляють емпатію, можуть створювати безпечну та підтримуючу атмосферу, що сприяє відкритому спілкуванню, вираженню емоцій та виробленню рішень, спрямованих на досягнення благополуччя клієнта [12;17].

Значення соціальної роботи для підтримки сімей є особливо важливим. Сім'я є основною одиницею суспільства, і підтримка сімейної благополуччя має вирішальне значення для стабільності та розвитку суспільства в цілому. Соціальні працівники сприяють зміцненню родинних взаємин, розвитку батьківських навичок, вирішенню конфліктів, наданню психологічної підтримки та консультуванню сімей з різних аспектів життя, таких як виховання дітей, фінансова стабільність, доступ до освіти та медичних послуг.

Таблиця 1.1.

Сфери застосування соціальної роботи

Сфера застосування	Сутність роботи
--------------------	-----------------

Соціальна робота зі сім'ями	підтримка сімей в розв'язанні проблем, розвиток батьківських навичок, забезпечення безпеки та захисту членів сім'ї
Соціальна робота з дітьми та молоддю	допомога у розвитку, освіті, захисті прав та соціалізації дітей та підлітків
Соціальна робота зі старшими людьми	підтримка старших громадян у покращенні якості життя, допомога в організації медичної допомоги, житла та інших потреб
Соціальна робота з особами з інвалідністю	забезпечення рівних можливостей, підтримка у самодостатності та соціальній інтеграції
Соціальна робота з вразливими групами	допомога бездомним, жертвам насильства, мігрантам, наркозалежним та іншим вразливим категоріям населення

Соціальна робота з сім'ями включає в себе різні інтервенційні стратегії, які спрямовані на попередження соціальних проблем, забезпечення безпеки та добробуту сімей, розв'язання кризових ситуацій, реабілітацію сімей, що пережили насильство, та забезпечення доступу до різних форм підтримки та послуг. Соціальні працівники сприяють створенню простору для позитивних змін у сімейному середовищі, підтримують батьківські компетенції, сприяють розвитку ресурсів та здатностей сімей. Загальний контекст соціальної роботи та її значення для підтримки сімей полягають у створенні умов для зміцнення родинного благополуччя, захисту прав та інтересів сімей, розвитку дітей та створенні сприятливих умов для їхнього виховання та розвитку. Соціальні працівники допомагають сім'ям з різних соціальних шарів. Коли мова йде про сімейну соціальну роботу, акцент робиться на наданні допомоги сім'ям у вирішенні різних проблем та підтримці їхнього функціонування та розвитку. Сім'я є основною одиницею суспільства і має велике значення для фізичного, емоційного та соціального розвитку її членів. Однак у сім'ях можуть виникати різні проблеми, такі як бідність, насилля, розлади, залежності, дитячі проблеми тощо, що можуть негативно впливати на їхнє функціонування та добробут. Сучасне суспільство стикається з

різноманітними соціальними проблемами, які можуть негативно впливати на благополуччя та життєвий шлях індивіда. Однією з найважливіших одиниць суспільства є, як зазначалося попередньо-сім'я, яка відіграє ключову роль у формуванні особистості, розвитку соціальних навичок та забезпеченні підтримки та захисту своїх членів. Проте, сім'ї можуть зазнавати складнощів та зіткнутися з різними викликами, які потребують професійної допомоги та підтримки [9;11;14].

Соціальна робота є галуззю професійної діяльності, спрямованою на допомогу людям у вирішенні соціальних проблем та поліпшенні їхнього життя. Вона базується на принципах справедливості, гуманізму та поваги до гідності людини. Соціальні працівники займаються виявленням соціальних потреб та проблем, консультуванням, психологічною підтримкою, організацією доступу до соціальних послуг та сприянням розвитку самодостатності та самореалізації клієнтів. Сімейна соціальна робота є однією з основних галузей соціальної роботи, спрямованою на надання підтримки сім'ям у вирішенні різних проблем та покращення їхнього функціонування. Вона визнає важливість сімейного контексту та впливу сімейних взаємин на благополуччя та розвиток індивіда. Соціальна робота з сім'ями має на меті забезпечення підтримки та допомоги сім'ям у різних аспектах життя. Вона спрямована на покращення якості сімейних взаємин, розвиток батьківських навичок, забезпечення безпеки та захисту вразливих членів сім'ї, а також розвиток ресурсів та навичок, необхідних для ефективного функціонування сімейної системи [7;25;32].

Соціальні працівники здійснюють виявлення та оцінку потреб сімей, надають індивідуальну консультацію та психологічну підтримку, розробляють індивідуальні плани допомоги та сприяють доступу до різних соціальних послуг. Вони працюють у партнерстві зі сім'ями, щоб спільно визначити потреби та цілі, розробити стратегії та плани дій, спрямовані на покращення сімейного благополуччя. Соціальна робота відіграє незамінну роль у підтримці сімей, сприяючи їхньому функціонуванню та розвитку. Вона допомагає сім'ям у подоланні кризових ситуацій, розробці стратегій розв'язання проблем, підвищенні рівня батьківських навичок та забезпеченні безпеки та захисту для всіх членів сім'ї [7, с. 25]. Завдяки соціальній роботі, сім'ї отримують доступ до різних соціальних послуг, які сприяють їхньому розвитку та

покращенню якості життя. Це можуть бути послуги з освіти, зайнятості, житлові послуги, медична допомога, психологічна підтримка та інші. Соціальні працівники допомагають сім'ям зорієнтуватися у цьому соціальному лабіринті та забезпечити доступ до потрібних ресурсів. Крім того, соціальна робота з сім'ями сприяє побудові стійких сімейних взаємин та підтримує позитивне середовище для розвитку дітей. Вона сприяє вихованню батьківських навичок, сприйняттю сімейних цінностей, розвитку емоційного здоров'я та підвищенню рівня самоствердження усіх членів сім'ї [34, с. 45].

1.2. Аналіз причин виникнення проблем у багатодітних сім'ях

Багатодітна сім'я - це сім'я, в якій є троє або більше дітей. Це можуть бути біологічні діти одних батьків, прийомні діти, діти від попередніх шлюбів одного з батьків або комбінація різних ситуацій. Кількість дітей у багатодітній сім'ї може варіюватися, але загальна характеристика полягає в тому, що сім'я має більше ніж двоє дітей. Багатодітні сім'ї можуть мати свої особливості, виклики та переваги. Вони можуть зазнавати високого рівня вимог і відповідальності щодо виховання та забезпечення потреб кожної дитини. Багатодітна сім'я може бути багатшою на емоції, досвід і має можливість вирощувати дітей, які знаходяться в постійному контакті зі своїми братами і сестрами. Проте, багатодітні сім'ї також можуть зіткнутися з різними викликами. Для розуміння засад виникнення проблем у багатодітних сім'ях, слід врахувати культурні, соціальні та економічні фактори, які впливали на розвиток сімейної динаміки [14, с. 99].

Ось деякі історичні засади, які можуть пояснити виникнення проблем:

Демографічні фактори: У минулому, високий рівень народжуваності був поширеним явищем, і багатодітні сім'ї були досить звичайними. Однак, з часом змінилися демографічні тенденції, зокрема зниження народжуваності. Це може створювати проблеми для багатодітних сімей, оскільки суспільство може не бути адаптованим до такого рівня народжуваності і не забезпечувати достатню підтримку та ресурси.

Економічні фактори: Економічна стабільність і можливість матеріального забезпечення багатодітних сімей є одним з важливих аспектів. В історії були періоди економічних труднощів, де забезпечення потреб багатодітних сімей ставало викликом. Відсутність необхідних ресурсів і можливостей може призводити до проблем, таких як недохід, борги, обмеженість доступу до освіти та медичної допомоги. Соціальні та культурні фактори: соціальні та культурні чинники можуть впливати на стереотипи, норми та очікування, що пов'язані з багатодітними сім'ями. У деяких культурах багатодітність може бути позитивно сприйнятим явищем, але в інших культурах можуть існувати соціальні негативні уявлення про багатодітні сім'ї. Соціальна стигма, стереотипи та негативні уявлення можуть створювати додаткові труднощі для сімей. Брак ресурсів та підтримки: В історії, можливості для багатодітних сімей отримати необхідну підтримку, особливо з боку держави або соціальних служб, не завжди були відповідними. Відсутність програм підтримки, соціальних послуг та ресурсів може підштовхувати багатодітні сім'ї до проблем та нерівності [5, с. 56].

Багатодітна сім'я займає особливе місце у групі нетипових сімей. Нетиповість розуміється в сенсі відхилення деяких сімей від соціальної норми, до якої все навкруги пристосовано. Це і розмір квартири, і системи освіти та охорони здоров'я, і побут. Образ багатодітності у свідомості людей є неоднозначним: такі сім'ї асоціюються як зі щасливим, повнокровним сімейним життям, його радіощами, так і з злиднями, безпросвітністю, позбавленням чогось. Жити в багатодітній сім'ї начебто весело і завжди є на кого спертися, але для кожного з її членів окремо таке життя обіцяє скоріше тяготи та поневіряння, ніж переваги [6, с. 38]. Розробка та проведення ефективної демографічної та соціальної політики, спрямованої на підтримку сім'ї, вимагає аналізу їх проблем, з урахуванням регіональних особливостей. Багатодітна сім'я повинна розглядатися в загальному контексті формування та реалізації державної соціальної політики, оскільки її проблеми є частиною проблем сучасного суспільства, а становище багатодітних сімей – однією з показників, що характеризують усі види соціального неблагополуччя. Багатодітна сім'я стикається з усіма проблемами, властивими будь-якій сім'ї, але для неї вони

стають важчими, вирішуються важче, адже в сучасних умовах більший матеріальний вигаш, психологічний комфорт та забезпеченість культурними цінностями отримує сім'я, яка має одну дитину або бездітна. Слід зазначити, що проблеми багатодітної сім'ї доповнюються проблемами її дітей [5, с. 43].

Головна проблема багатодітних сімей – матеріальна. В даний час із народженням кожної дитини дохід сім'ї різко зменшується. Численні дослідження показують тісний взаємозв'язок між числом проживаючих у сім'ї дітей та доходами, що припадають на кожного члена сім'ї, а в більш загальному плані – ступенем її бідності. З народженням дитини дохід сім'ї різко зменшується, особливо якщо це третя, четверта дитина. Більшість інших проблем багатодітної сім'ї є похідними, які впливають з їхнього важкого матеріального становища. У великих сім'ях, де потрібно більше часу на виховання дітей, роботою зазвичай жертвує мати, а батько забезпечує всю сім'ю. Залежність від одного джерела засобів викликає підвищену стурбованість саме фінансовою стороною життя [28, с. 131].

Проблема працевлаштування батьків. Коли мати не працює, а батько не отримує тривалий час зарплатню, виплати на дітей є нерегулярними та недостатніми, виникає проблема пошуку нової роботи. Часто це посилюється незнанням законів та інформації про ті пільги, які належать таким сім'ям. Утриманське навантаження на сім'ю змінило структуру її доходів. Велике місце займали доходи від підприємницької діяльності, продаж сільськогосподарських продуктів, а також соціальні трансферти, що говорить про зниження економічної активності багатодітних сімей. Вживання багатодітної сім'ї в сучасних умовах можливе шляхом підвищення власних доходів (особова ініціатива, вторинні заробітки, робота підлітків) [22, с. 203].

Інші проблеми багатодітних сімей є наслідком названої головної проблеми, що впливають з неї. Найстрашнішою, мабуть, та гострою стала житлова проблема. Від житлових умов залежить дуже багато в долі дітей. У період, коли дитина починає освоювати життєвий простір і має проявляти активність, відсутність необхідних житлових умов робить її пасивною, боязкою, закладає несприятливий життєвий сценарій у майбутнє. Житлова проблема усвідомлюється багатьма як

інерційна, успадкована, статусна: діти, народжені в поганих житлових умовах, швидше за все, виростуть у них і передадуть відповідне соціальне самовідчуття своїм дітям. Житлова проблема надає як прямий, так і опосередкований вплив на здоров'я дитини за умов багатодітної сім'ї. Внутрішньо-сімейні відносини в обмежених житлових умовах конфліктніші, що створює напружену емоційну атмосферу, що викликає у дітей тривогу, психологічний дискомфорт та перешкоджає їх гармонійному розвитку [33, с. 64].

Ще однією важливою проблемою багатодітних сімей є проблема здоров'я дітей. Деякі автори зазначають, що діти в багатодітних сім'ях хворіють значно частіше, ніж інші сім'ї за об'єктивними причинами. Діти в таких сім'ях одержують недостатньо повноцінне харчування, не мають можливості для повноцінного відпочинку, а батьки не завжди можуть придбати необхідні ліки, значно менше тут і фізичних можливостей для догляду за дитиною. У багатодітних сім'ях частка витрат на продовольчі товари вища, а структура харчування менш раціональна, ніж загалом у всіх сім'ях із дітьми. У неповних, а також молодих багатодітних сім'ях з доходом на людину нижче прожиткового мінімуму характеристики харчування ще гірші. Низькі характеристики харчування даних типів багатодітних сімей говорять не лише про незбалансованість харчування, а й про явне недоїдання. Ставлення оточуючих до багатодітних родин далеко не завжди доброзичливе - у них бачать конкурентів під час розподілу соціальної допомоги. Велика чи середня кількість дітей у сім'ї стала оцінюватися як наслідок обмеженості інтересів, культурної відсталості [29;33].

Проблеми розподілу обов'язків будуються за статевою ознакою, індивідуальні, тому різні за обсягом і складністю. Голова сім'ї – батько; домашні справи – на матері, яка вважається «хранителькою домівки» і мати виступає в ролі організатора домашніх справ. Також, у таких сім'ях неоднозначну проблему створюють: дефіцит часу, недостатність знань з виховання дітей. Нестача виховання дітей часто є результатом заниженої самооцінки у дітей. У них виникає «тривожність», «невпевненість у собі», «неадекватне уявлення про власну особистість». Ця проблема стає головною у становленні особистості дитини. Мала можливість задовольнити свої потреби (в одязі, розвагах, товарах і т.д., які є у однолітків)

розвиває почуття заздрощів, вимога неможливого. Зазначається, що у багатодітних сім'ях велика кількість дітей веде до зниження соціального віку старших дітей. Це позначається на їхній поведінці. Наприклад, вони починають занадто рано дорослішати і відбувається менш тісний зв'язок та спілкування з батьками. Як правило, в таких сім'ях немає автономності кожного члена, тобто відсутня «повага до особи кожної дитини», немає «свого» куточка, неможливою стає спокійна самота, немає «своїх» улюблених іграшок, і, на жаль, у більшості випадків це призводить до «затяжних та тривалих конфліктів» між дітьми. Конфлікти нерідко виникають також через погану успішність дітей у школі, звідси - часті пропуски занять; підлітки зазвичай рано включаються до домашніх справ і часто кидають школу [22, с. 219].

Великі проблеми має багатодітна сім'я у сфері освіти. Щоб стати освіченим, у дітей із цих сімей менше умов, оскільки менше можливостей для навчання. І життєві перспективи підростаючих дітей (в силу добре усвідомлюваних ними обмежених матеріальних можливостей сім'ї), як правило, простягаються лише до певних меж («Буду шофером, піду на курси»). Навіть за явних специфічних здібностей виникає орієнтація, як максимум, лише на початкову професійну освіту, рідше – на середню професійну. І річ не в тому, що ці діти мають менші здібності, а в тому, що вони не мають можливість отримати таке ж виховання та освіту, як діти у сім'ях із високими доходами [14, с. 92]. У багатодітних сім'ях через завантаженість батьків, особливо матері, від якої діти отримують половину виховного впливу, дитина недоотримує уваги. Якщо раніше брак виховання у сім'ї компенсувала система дошкільного виховання, то нині кількість дошкільних закладів скорочується, також як кількість місць у них, зростає плата перебування дітей, яку мають вносити батьки. Все це веде до того що зменшується кількість дітей, які відвідують дитячі дошкільні заклади. З цих же причин скорочується кількість дітей, які відвідують різні гуртки, секції та художні студії. Все це веде до соціальної нерівності у розвитку дітей із багатодітних сімей [6, с. 36].

Складна проблема взагалі, а для багатьох сімей особливо, організація відпочинку дітей у період канікул. Дитяче та юнацьке дозвілля та відпочинок все більше перетворюється на індустрію платних благ та послуг. Це робить їх недоступними для дітей із малозабезпечених сімей, насамперед багатодітних. Більшість дітей через відсутність грошей на відпочинок у батьків та держави не можуть провести канікули з користю для себе та суспільства. Виховний потенціал багатодітної сім'ї має свої позитивні та негативні характеристики, а процес соціалізації дітей – свої проблеми. З одного боку, тут виховуються розумні потреби та вміння зважати на потреби інших; ні в кого з дітей немає привілейованого становища, отже, немає ґрунту для формування егоїзму, асоціальних характеристик; більше можливостей для спілкування, турботи про молодших, засвоєння моральних та соціальних норм та правил гуртожитку; успішніше можуть сформуватися такі моральні якості, як чуйність, людяність, відповідальність, повага до людей, а також якості соціального порядку – здатність спілкуватися, адаптації, толерантність [28, 73]. Багатодітні, особливо неповні сім'ї, відрізняються більшою бездоглядністю дітей. Діти більшу частину часу проводять на вулиці. Зароджується «проблема комунікації» як дорослих членів сім'ї, так і дітей, особливо підлітків. Це призводить до гальмування процесу соціалізації та дає «перешкоди» у подальшому житті. Багатодітні сім'ї воліють створювати своє коло спілкування. Мало часу приділяють на організацію спільного проведення дозвілля [23, с. 104].

1.3. Визначення заходів та програм, спрямованих на підтримку багатодітних сімей

Соціальні технології з надання допомоги багатодітним сім'ям можна поділити на кілька видів: соціальну діагностику, соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціальну корекцію та соціальну терапію [2, с. 40]. Технологія соціальної терапії, спрямована на практичний вплив, займає особливе місце у роботі з багатодітними сім'ями. Вона тісно пов'язана з психотерапією, у якій

використовуються методи впливу на психіку. Дані дії ґрунтуються на психологічних теоріях та методах. Вони включають систематичні та цілеспрямовані заходи щодо надання допомоги одержувачам соціальних послуг у питаннях врегулювання почуттів, які викликають занепокоєння та дискомфорт [13, с. 115]. Профілактика є ще одним із перспективних та важливих напрямів контрольно-корекційної діяльності у соціальній роботі. Основною метою профілактичної діяльності є виявлення причин та умов, що ведуть до відхилень у поведінці соціальних об'єктів. У профілактичній роботі одним з головних значень є вміння правильно орієнтуватися в кожній ситуації, з науковою достовірністю узагальнювати отриманий матеріал, ретельно вивчивши всі причини встановлених відхилень і умов, в яких вони були отримані [2, с. 41]. Існують й інші напрями у соціальній профілактиці багатодітних сімей: превентивна робота, спрямована на запобігання чи профілактику труднощів, що порушують нормальне життя сім'ї; слід допомагати будувати відносини у сім'ї, знати, як взаємодіяти з членами сім'ї, будувати відносини у сім'ї за відсутності одного з членів сім'ї (батька, матері). Спеціаліст із соціальної роботи є сполучною ланкою між багатодітною сім'єю та суб'єктами соціальної допомоги (органи соціального захисту, служба зайнятості, органи освіти, органи охорони здоров'я, муніципальні органи влади) [20, с. 93].

Соціальна адаптація займає чільну роль системі технологій соціальної роботи з багатодітними сім'ями. Соціальна адаптація набуває виняткової актуальності у переломні періоди життя країни. Такі як: економічна криза, соціальні реформи та ін. Під соціальною адаптацією розуміється процес активного пристосування людини до нових для неї соціальних умов життєдіяльності. Повна соціальна адаптація людини включає фізіологічну, управлінську, економічну, педагогічну, психологічну та професійну адаптацію [10, с. 113]. Проблеми надання допомоги багатодітними сім'ями постійно перебувають у центрі уваги теорії та практики соціальної роботи, тому на даний момент нагромаджено багатий досвід, що дозволяє долати різні кризові ситуації, що виникають у житті багатодітних сімей. Аналіз досліджень, присвячених вивченню проблем багатодітних сімей, показує, що існуюча система соціальної допомоги даної категорії не завжди може забезпечити ефективну

підтримку всім нужденним. При цьому вже існуючі механізми соціального захисту можуть виявитися недостатніми через те, що соціально-економічна ситуація в країні постійно змінюється, тому окремі проблеми багатодітних сімей можуть посилюватися, створюючи труднощі їхнього існування та розвитку дітей [4, с. 86]. Надання допомоги багатодітним сім'ям, які опинилися у важкій життєвій ситуації, представляє собою досить складне завдання для соціальної роботи. Її складність полягає в тому, що важливо досягти дійсно значущих результатів, а не просто досягти формальних показників, що визначаються різними нормативними документами. Важливо розуміти, що недостатній обсяг соціальної допомоги не сприятиме виходу багатодітної сім'ї із важкої життєвої ситуації, що загрожує розвитком сімейного неблагополуччя. Однією з особливостей є те, що деяким багатодітним сім'ям необхідна допомога для звернення до органів соціального захисту, оскільки вони не завжди мають можливість для збору документів, що підтверджують їхній статус та наявність важкої життєвої ситуації [13, с. 148]. Надання повноцінної допомоги багатодітним сім'ям, які перебувають у скрутній життєвій ситуації, здійснюється на основі реалізації наступних дій:

- вивчення багатодітної сім'ї та визначення існуючих у ній проблем, вивчення звернень багатодітної сім'ї за допомогою;
- первинне обстеження житлових умов багатодітної сім'ї;
- знайомство з членами багатодітної сім'ї та її оточенням, розмова з дітьми, оцінка умов їхнього життя;
- знайомство з тими службами, які вже надавали допомогу багатодітній сім'ї, вивчення їхніх дій, висновків;
- діагностика соціально-економічних труднощів багатодітної сім'ї;
- вивчення особистісних особливостей членів багатодітної сім'ї;
- складання соціальної карти багатодітної сім'ї;
- координаційна діяльність з усіма зацікавленими організаціями (освітніми установами, дозвільними установами, установами соціальної допомоги сім'ї та іншими структурами);

- складання програми роботи з багатодітною сім'єю;
- поточні та контрольні відвідування багатодітної сім'ї;
- висновки про результати роботи [20, с. 105].

Багатодітним сім'ям частіше за інших доводиться стикатися з кризовими ситуаціями, при цьому власних ресурсів для подолання таких ситуацій у більшості багатодітних сімей виявляється недостатньо. Це означає, що одним із найважливіших завдань соціальної роботи з багатодітними сім'ями є надання їм допомоги у виході із важкої життєвої ситуації. Важка життєва ситуація розуміється при цьому як сукупність обставин, що створюють об'єктивні труднощі для життя членів багатодітної сім'ї, як наслідок, сім'я неспроможна подолати самотійно. Наявність важкої життєвої ситуації, яка створює загрозу для здоров'я членів багатодітної сім'ї, їх розвитку, перешкоджає нормальній життєдіяльності, є основним показником потреби у наданні соціальної допомоги із боку органів соцзахисту. Важка життєва ситуація, в якій опиняється багатодітна сім'я, характеризується зміною умов її життєдіяльності, втратою частини соціальних зв'язків, порушенням адаптаційного потенціалу сім'ї. Проблемою багатодітної сім'ї, яка опинилася у важкій життєвій ситуації, стає ще й те, що способи подолання труднощів, які раніше були досить ефективними, перестають бути такими [2, с. 95].

Для отримання інформації про проблеми багатодітної сім'ї, яка перебуває у важкій життєвій ситуації, фахівцям органів соціального захисту необхідно проаналізувати досить великий обсяг відомостей, що включає не лише дані, отримані з розмови з дорослими членами сім'ї, а й інші джерела. До цих джерел належать дані соціологічних досліджень з проблем конкретної сім'ї, інформація, отримана в результаті застосування психологічних методик дослідження, дані про попередні звернення сім'ї за допомогою та про результати її надання. Важливе значення має інформація від фахівців освітніх організацій, що дозволяє зрозуміти, як важка життєва ситуація відбивається на життєдіяльності та розвитку дитини. Отримання вичерпної інформації дозволить не лише визначити комплекс заходів щодо надання соціальної допомоги, а й уникнути помилок, через які раніше надана

допомога була недостатньо ефективною. За результатами обробки отриманої інформації робиться висновок про необхідність надання допомоги, визначаються можливості багатодітної сім'ї у роботі з виходу з важкої життєвої ситуації і виявляються сім'ї, які мають утриманські установки [10, с. 213]. Для надання допомоги багатодітним сім'ям, які перебувають у важкій життєвій ситуації, крім органів соціального захисту населення, залучаються наступні партнери: служба зайнятості населення, яка здійснює інформування багатодітної сім'ї про можливості працевлаштування та професійної перепідготовки, а також стає посередником у відносинах між працездатними членами багатодітної сім'ї та роботодавцями; освітні заклади, які забезпечують дітей із багатодітних сімей усім необхідним для здобуття освіти, а також займаються розробкою та реалізацією заходів, що сприяють їх гармонійному розвитку; юридичні служби, які беруть участь у оформленні документації для отримання необхідних заходів соціальної підтримки та консультують членів багатодітних сімей з різних правових питань; психологічна служба, що займається проблемами гармонізації внутрішньо-сімейних відносин, що мотивує членів багатодітних сімей на самостійність та активність у процесі виходу з важкої життєвої ситуації [4, с. 112].

Висновки до першого розділу

Отже, можна визначити сукупність професійно значущих особистісних якостей соціального працівника як особистісну компетентність, яка повинна включати такі компоненти: морально-гуманістична спрямованість особистості (здатність до співпереживання, альтруїзму, милосердя; дотримання професійної етики; громадянська зрілість); суб'єктна позиція (професійне самовизначення та самосвідомість; індивідуальний стиль діяльності; прагнення до професійно-особистісного розвитку та самовдосконалення; професійна креативність); психологічні характеристики (розвиток психічних процесів, емоційних та вольових характеристик; здатність мобілізувати психофізичні ресурси для реалізації діяльності); психоаналітичні якості (соціальний інтелект; відповідальне ставлення

до діяльності; внутрішній локус контролю; здатність до саморегуляції та саморефлексії; перцептивність).

Багатодітні сім'ї мають такі проблеми як соціальні, житлові, матеріальні, що позначається на рівні життя їх членів, на сприйнятті суспільством статусу багатодітності. Для соціуму поняття багатодітна сім'я асоціюється з бідністю, хворобами, асоціальною та девіантною поведінкою як батьків, так і дітей. Розглядаючи особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями, які перебувають у важкій життєвій ситуації, обумовленої соціально-економічними чинниками, можна сказати, що основна увага приділяється підвищенню адаптаційного потенціалу сім'ї та розвитку у її членів готовності до самостійного вирішення проблем. Психологічна підтримка є однією зі складових ширшої програми соціальної допомоги індивідам. Основні зусилля фахівців із соціальної роботи мають бути спрямовані на сприяння соціальній адаптації у нових соціально-економічних умовах.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З БАГАТОДІТНИМИ СІМ'ЯМИ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО ТАБОРУ

2.1. Програма дослідження впливу роботи соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах дитячого табору

Метою емпіричного дослідження є дослідити вплив соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах роботи в дитячому таборі. На даному етапі роботи вирішувались наступні завдання:

1. Підбір психодіагностичних методик для дослідження впливу роботи соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах дитячого табору.
2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.
3. Розробка практичних рекомендацій підвищення ефективності роботи соціального працівника в підтримці багатодітних сімей.

Для вирішення поставлених дослідницьких завдань в роботі були використані наступні теоретичні та емпіричні методи:

1. Теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація теоретичних і практичних досліджень з проблематики роботи соціальних працівників та багатодітних сімей у вітчизняній та зарубіжній психології.
2. Емпіричні методи:
 - Бесіда;
 - «Шкала соціально-ситуаційної тривожності» О. Кондаша (див. Додаток А);
 - Опитувальник САН (див. Додаток Б);
 - Шкала депресії Т. Балашової (див. Додаток В);
 - Тест на емпатію В.В. Бойка (див. Додаток Г);
 - Методика на альтруїзм О.Ф. Потьомкіної (див. Додаток Д).

«Шкала соціально-ситуаційної тривожності» О. Кондаша призначена для вимірювання проявів тривожності як особистісної якості в трьох аспектах: шкільна

тривожність, міжособистісна та самооцінна, і в сумі загальна тривожність. Тестування займає 20-30 хвилин.

Опитувальник САН призначений для якісної та оперативної оцінки самопочуття, активності та настрою як школяра, так і дорослої людини. Методика розроблена в 1973 році. Дуже важливо, щоб випробуваний чітко розумів: відповідь повинна відображати поточний стан, а не те, як він загалом оцінює задоволеність життям. Проведення дослідження займає 10-15 хвилин.

Шкала депресії Т. Балашової розроблена для диференціальної діагностики депресивних станів та станів, близьких до депресії, для скринінг-діагностики при масових дослідженнях і з метою попередньої, долікарської діагностики. Повне тестування з обробкою займає 20-30 хвилин. Підходить для виявлення наявності депресії у школярів.

Методика діагностики рівня емпатійних здібностей В. В. Бойка (тест на емпатію Бойка) призначена для оцінки вміння співпереживати та розуміти думки та почуття іншого.

Методика «Виявлення установок, спрямованих на альтруїзм - егоїзм» є однією зі шкал методики О. Ф. Потьомкіної «Діагностика соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребній сфері» і дозволяє виявити схильність людини до поведінки, обумовленої емпатійністю.

Вибірка становила загалом 40 дітей 11-15 років, що відвідують Київський дитячий табір Capital Union School та з якими працює соціальний працівник, із них: 20 дітей зі звичайних сімей (де 1-2 дитини) та 20 дітей з багатодітних сімей (де 3 і більше).

2.2. Аналіз результатів дослідження впливу роботи соціального працівника на дітей з багатодітної сім'ї в умовах дитячого табору

За результатами діагностики проявів тривожності отримано наступні дані представлені у таблицях 2.1. та 2.2.

Таблиця 2.1.

Кількісні показники за результатами «Шкали тривожності»

дітей зі звичайних сімей

	Шкільна	Самооцінна	Міжособист.	Загальна
Низький	1 (5%)	1 (5%)	2 (10%)	2 (10%)
Нормальний	14 (70%)	15 (75%)	16 (80%)	13 (65%)
Завищений	5 (25%)	4 (20%)	1 (5%)	4 (20%)
Високий	0	0	1 (5%)	1 (5%)
Дуже високий	0	0	0	0

Отже, ми бачимо, що у дітей зі звичайної сім'ї, які відвідують дитячий табір та з якими працює соціальний працівник, загалом спостерігаються нормальні показники загальної тривожності, що включає переважно нормальні показники самооцінної, шкільної та міжособистісної тривожності. Середні показники є нормальними для дітей, адже кожній людині притаманно переживати легку тривогу відносно певних аспектів свого життя. Низькі показники шкільної тривожності, самооцінної або міжособистісної свідчать про надмірну спокійність відносно свого навчання в школі, особистих проблем або контактування з оточуючими. Такі люди можуть здатися бездушними, лінивими та безвідповідальними. Але це завжди так. Вони також здатні відчувати страх і напругу, але тільки в момент, коли потенційно небезпечна ситуація вже виникла. Низький рівень дозволяє суб'єкту добре розслабитися, щоб потім мобілізувати всі сили в конкретний момент. Підвищені показники шкільної тривожності свідчать про наявність тривоги дитини в ситуації перевірки знань, досягнень, очікування негативних оцінок, негативний емоційний фон у спілкуванні з вчителями.

Підвищені показники самооцінної тривожності свідчать про наявність тривоги, пов'язаної із ситуаціями, що актуалізують уявлення дитини про себе. Інакше кажучи, діти з завищеною самооцінною тривожністю оцінюють власні здібності, можливості та сили, враховуючи оцінку оточуючих щодо них, внаслідок чого з'являється тривога з приводу «я недостатньо розумний порівняно з іншими»,

«я недостатньо талановитий» і т.д. А підвищені показники міжособистісної тривожності пов'язані з самооцінною тривожністю, адже тривожність та невпевненість щодо себе впливає на спілкування з іншими, тому при взаємодії з оточуючими у дитини виникає тривожність, що її не так сприйматимуть або ж що насправді з нею ніхто спілкуватися не хоче, а вона лише нав'язується.

У таблиці 2.2. представлені результати на виявлення тривожності у дітей з багатодітних сімей. Ми можемо бачити, що показники дітей з багатодітних сімей несуттєво відрізняються від показників дітей зі звичайних. У них так само переважає нормальний рівень тривожності за всіма шкалами. Невелика відмінність в тому, що у вибірці дітей з багатодітних сімей лише в одного виявлено низькі показники тривожності, а в вибірці дітей зі звичайних сімей – у двох. Також завищені показники зустрічаються у даній групі рідше.

Таблиця 2.2.

Кількісні показники за результатами «Шкали тривожності»
дітей з багатодітних сімей

	Шкільна	Самооцінна	Міжособист.	Загальна
Низький	1 (5%)	0	1 (5%)	1 (5%)
Нормальний	16 (80%)	17 (85%)	18 (90%)	15 (75%)
Завищений	3 (15%)	2 (10%)	1 (5%)	3 (15%)
Високий	0	1 (5%)	0	1 (5%)
Дуже високий	0	0	0	0

Результати за методикою САН представлені у таблицях 2.3. та 2.4.

Таблиця 2.3.

Кількісні показники загального емоційного стану
у дітей зі звичайних сімей

	Низький	Середній	Високий
Самопочуття	0	9 (45%)	11 (55%)
Активність	2 (10%)	8 (40%)	10 (50%)
Настрій	1 (5%)	10 (50%)	9 (45%)

Виявлено переважно високі показники самопочуття, активності та настрою. Однак, середні показники виявлено також у чималій кількості дітей. Низькі показники виявлено лише за шкалою активності та настрою у декількох дітей. Можна сказати, що загалом діти знаходяться у припіднятому настрої, добре себе почувають, їх не турбують проблеми зі здоров'ям, як з фізичним, так і психічним. Вони є рухливими та бадьорими. Варто зазначити, що низький рівень самопочуття ні в кого не виявлено. Низькі показники активності виявлено у тих, в кого раніше було виявлено низькі показники тривожності, характеризуючих їх як надто спокійних. Тому низька активність може бути зумовлена особливостями характеру та поведінки. Низький рівень настрою виявлений у дитини, у якої також виявлено нормальний рівень тривожності. Можливо це пов'язано з певною неприємною ситуацією, що сталася з нею напередодні тестування, тому це відобразилось на результатах.

У групі дітей з багатодітних сімей також переважають високі показники. У чималій кількості виявлено середні показники настрою, активності та самопочуття. Лише в одній дитині виявлено низький рівень активності, що поєднується з низькими показниками тривожності, тому це здебільшого свідчить про особливості її характеру. Відмінності в емоційному стані дітей зі звичайних сімей та багатодітних є несуттєвими.

Таблиця 2.4.

Кількісні показники загального емоційного стану
у дітей з багатодітних сімей

	Низький	Середній	Високий
Самопочуття	0	8 (40%)	12 (60%)
Активність	1 (5%)	10 (50%)	9 (45%)
Настрій	0	7 (35%)	13 (65%)

У таблицях 2.5. та 2.6. представлені результати вимірювання рівня депресії. У переважній більшості опитуваних зі звичайних сімей депресія відсутня. У чималій

кількості дітей виявлено легку ситуативну депресію, проте це є нормою. Лише у двох дітей виявлено субдепресивний стан. Легка ситуативна депресія може бути спричинена дрібними конфліктами в сім'ї, компанії друзів, шкільними проблемами. Навчальний рік закінчено, тому цілком можливо, що легка ситуативна депресія є наслідком отримання не дуже гарних оцінок в таблиці, що спричинило невеликий конфлікт з батьками. Субдепресивний стан характеризується зниженим настроєм, небажанням щось робити, спілкуватися з іншими, відстороненням від соціуму. Слід зазначити, що такий рівень депресії виявлено у тих, в кого також виявлено низькі показники тривожності, активності та настрою. Можливо дитина пережила певну психотравмуючу ситуацію, внаслідок чого в неї з'явилась якась байдужість та апатія до подій навколо, тому батьки, аби покращити стан дитини, вирішили відправити її до літнього табору.

Таблиця 2.5.

Кількісні показники рівня депресії

у дітей зі звичайних сімей

Рівень депресії	Кількість дітей (%)
Відсутність	11 (55%)
Легкий ситуативний	7 (35%)
Субдепресивний стан	2 (10%)
Високий	0

Ми бачимо з таблиці 2.6., що переважно у дітей з багатодітних сімей депресія відсутня, як власне і в групі дітей зі звичайних сімей. Легка ситуативна депресія виявлена у меншій кількості дітей. Загалом показники цієї групи не відрізняються від групи дітей, де в сім'ї 1-2 дитини. Відмінністю є лише те, що у цієї групи не виявлено субдепресивного стану.

Таблиця 2.6.

Кількісні показники рівня депресії у дітей з багатодітних сімей

Рівень депресії	Кількість дітей (%)
Відсутність	14 (70%)
Легкий ситуативний	6 (30%)
Субдепресивний стан	0
Високий	0

Опісля обробки результатів дослідження було проведено невелику бесіду із соціальним працівником, що працює з цими дітьми, аби зрозуміти, по-перше, кваліфікацію самого працівника, а також дізнатися про тих дітей, в кого було виявлено знижені показники. На запитання про вік, досвід та кваліфікацію соціального працівника, було надано наступну відповідь: «Мені 34 роки, я люблю дітей, у самої їх двоє. Ще в шкільні роки я хотіла стати соціальним працівником, тому вступила до Криворізького Державного Педагогічного Університету на спеціальність «Соціальна педагогіка та соціальна робота», де отримала вищу освіту ступеня «Бакалавр», а потім і «Магістр». Також під час і по закінченню навчання проходила різноманітні курси щодо особливостей роботи з дітками. Після закінчення університету працювала нянею у дитячому садку». Соціальний працівник пройшла дві методики на рівень емпатії В.В. Бойка та на рівень альтруїзму О.Ф. Потьомкіної, щоб зрозуміти, яким чином вона впливає на дітей з багатодітних сімей. Результати представлені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Результати тестування соціального працівника у дитячому таборі

Явище, що досліджувалось	Кількість балів	Рівень
Емпатія	31	Високий
Альтруїзм	16	Високий

Таким чином, у соціального працівника добре розвинена така професійно важлива якість, як емпатія, що обумовлена високим рівнем альтруїзму. відрізняється

від інших людей позитивним баченням оточуючих, В опитуваної наявна позитивна система відносин до інших, переважає спрямованість на партнера по спілкуванню, вона вміє приймати його думку. Для соціального працівника характерні альтруїзм та відкритість у спілкуванні, бажання допомогти просто так. Далі ми обговорювали результати тестування дітей з табору. Виявилось, що у двох дітей зі звичайних сімей, які були опитані методиками, загинули рідні внаслідок російської атаки на Україну. Саме у цих дітей спостерігалися знижені показники тривожності, активності, настрою та було виявлено субдепресивний стан. Говорячи про дітей з багатодітних сімей, соціальний працівник згадала, що серед них є дівчинка, яка сама по собі є дуже тихою та спокійною, не дуже активною, їй більше подобається малювати та слухати музику. Соціальний працівник провела розмову з батьками дитини, які виявились дещо спантеличеними, бо їх трохи лякає відстороненість їхньої доньки не тільки по відношенню до оточуючих, а й до матері та батька. Потім виявилось, що це дівчинка, у якої спостерігаються низькі показники тривожності та активності, а депресія відсутня. Тобто, це дійсно є особливостями характеру дитини, а не відхиленням.

Також ми поговорили із соціальним працівником на тему роботи з цими дітками і вона запевнила, що прогрес непомітний на даному етапі тільки через те, що літній табір працює лише декілька днів, за такий короткий період часу результати не можуть бути яскраво виражені. Можна зробити висновок, що соціальний працівник у дитячому таборі впливає однаково позитивно на дітей зі звичайних сімей та на дітей із сімей багатодітних. Високий рівень емпатії та альтруїзму у соціального працівника викликає довіру серед дітей. Вона є уважною, чуйною, безкорисливою та дійсно любить дітей, а тому робить все для того, щоб діти з багатодітних сімей відчували себе не гірше, ніж діти зі звичайних, що підтверджено практично однаковими показниками серед дітей обох груп.

2.3. Методичні рекомендації підвищення ефективності роботи соціального працівника в підтримці багатодітних сімей

Враховуючи результати дослідження, розроблено наступні практичні рекомендації для роботи соціального працівника з дітьми із багатодітних сімей та їх батьками. Ефективний супровід відштовхується від трьох провідних принципів: слідування за природним розвитком дитини; створення умов для самостійного освоєння дітьми системи відносин зі світом та із собою; вторинність психологічного супроводу. При здійсненні супроводу соціальним працівником конкретної багатодітної сім'ї діяльність фахівців може бути організована у таких аспектах:

- проведення додаткових занять для батьків з метою допомоги у навчанні та вихованні дитини;
- застосування напрацьованого досвіду у галузі формулювання проблеми та конкретизації шляхів її вирішення;
- застосування попереджуючих неблагополуччя діагностик та заходів;
- здійснення заходів щодо залучення до спільної дозвільної діяльності усіх членів багатодітної сім'ї;
- реалізація напрацьованих заходів та технік з оперативного виведення сімей зі складних чи кризових ситуацій;
- здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення, відновлення здоров'я членів сім'ї, на організацію відпочинку дітей у відповідних установах;
- створення умов для можливості підтримки та розвитку дітьми певних навичок за інтересами спільно з групою інших дітей для підвищення соціальної адаптації та покращення міжособистісних зв'язків дитини;
- систематичний та безперервний облік та попередження асоціально-моральної поведінки всіх членів багатодітних сімей;
- сприяння у попередженні та вирішенні внутрішньосімейних конфліктних ситуацій.

Для підвищення ефективності роботи у цьому напрямі необхідно звернути увагу на такі аспекти: для підвищення знань, навичок, уміння з практики здійснення супроводу зі спеціалістами необхідно організувати семінари, тренінги, курси підвищення кваліфікації; для комплексної організації заходів щодо соціального супроводу багатодітних сімей та їх дітей необхідно виділення штату співробітників

соціальної роботи. При здійсненні корекції, фахівець реалізує супровід має певні зразки розвитку, яких прагне наблизити супроводжуваного. Під час роботи спеціаліст орієнтується на середньовікові норми розвитку. Це відіграє важливу роль при створенні умов, за яких дитина, яка супроводжується, зуміє піднятися на оптимальний для неї рівень розвитку. Важливою особливістю соціальної роботи з багатодітними сім'ями є не просто надання допомоги у боротьбі з виявленими труднощами, а й розвиток власної активності членів сім'ї, спрямованої на вирішення існуючих проблем та профілактику важких життєвих ситуацій. Для цього необхідно підвищувати адаптаційний потенціал багатодітної сім'ї, формувати встановлення на більш активний та широкий пошук альтернатив при загрозах виникнення проблемних ситуацій.

Висновки до другого розділу

Таким чином, ми розробили програму та провели дослідження на проблематику впливу роботи соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах дитячого табору. Вибірку становили 40 дітей 11-15 років, що відвідують Київський дитячий табір Capital Union School та з якими працює соціальний працівник, із них: 20 дітей зі звичайних сімей (де 1-2 дитини) та 20 дітей з багатодітних сімей (де 3 і більше). У групі дітей зі звичайних сімей переважали нормальні показники шкільної, самооцінної, міжособистісної та загальної тривожності. Лише у декількох дітей було виявлено низькі та завищені показники тривожності. Показники дітей із багатодітних сімей суттєво не відрізнялися від показників групи зі звичайних сімей. Загальний емоційний стан, а саме самопочуття, активність та настрої в обох групах в загальному спостерігалися на високому рівні. Чимало дітей обох груп мають середні показники. У першій та другій групі також є декілька дітей, що мають знижені показники. Вимірювання рівня депресії показало в загальному відсутність депресивних станів у дітей обох груп. У деяких дітей обох типів сімей виявлено легку ситуативну депресію. У групі дітей зі звичайних сімей у двох виявлено субдепресивний стан.

Після обробки результатів було проведено бесіду із соціальним працівником, що працює з цими дітьми. Соціальний працівник має повну вищу освіту з даної галузі, а також сертифікати пройдених курсів по роботі з дітьми. Бесіда дала зрозуміти, що знижені показники у дітей обох груп за деякими методиками зумовлена або життєвими ситуаціями, або особливостями характеру. Тому соціальний працівник у дитячому таборі впливає однаково на дітей зі звичайних сімей та на дітей із сімей багатодітних. Враховуючи результати дослідження було розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Особистісні якості соціального працівника як його особистісної компетентності повинні включати такі компоненти: морально-гуманістична спрямованість особистості (здатність до співпереживання, альтруїзму, милосердя; дотримання професійної етики; громадянська зрілість); суб'єктна позиція (професійне самовизначення та самосвідомість; індивідуальний стиль діяльності; прагнення до професійно-особистісного розвитку та самовдосконалення; професійна креативність); психологічні характеристики (розвиток психічних процесів, емоційних та вольових характеристик; здатність мобілізувати психофізичні ресурси для реалізації діяльності); психоаналітичні якості (соціальний інтелект; відповідальне ставлення до діяльності; внутрішній локус контролю; здатність до саморегуляції та саморефлексії; перцептивність).

Багатодітні сім'ї мають такі проблеми як соціальні, житлові, матеріальні, що позначається на рівні життя їх членів, на сприйнятті суспільством статусу багатодітності. Для соціуму поняття багатодітна сім'я асоціюється з бідністю, хворобами, асоціальною та девіантною поведінкою як батьків, так і дітей. Розглядаючи особливості соціальної роботи з багатодітними сім'ями, які перебувають у важкій життєвій ситуації, обумовленої соціально-економічними чинниками, можна сказати, що основна увага приділяється підвищенню адаптаційного потенціалу сім'ї та розвитку у її членів готовності до самостійного вирішення проблем. Психологічна підтримка є однією зі складових ширшої програми соціальної допомоги індивідам. Основні зусилля фахівців із соціальної роботи мають бути спрямовані на сприяння соціальній адаптації у нових соціально-економічних умовах.

Ми розробили програму та провели дослідження на проблематику впливу роботи соціального працівника на багатодітні сім'ї в умовах дитячого табору. Вибірку становили 40 дітей 11-15 років, що відвідують Київський дитячий табір Capital Union School та з якими працює соціальний працівник, із них: 20 дітей зі

звичайних сімей (де 1-2 дитини) та 20 дітей з багатодітних сімей (де 3 і більше). У групі дітей зі звичайних сімей переважали нормальні показники шкільної, самооцінної, міжособистісної та загальної тривожності. Показники дітей із багатодітних сімей суттєво не відрізнялися від показників групи зі звичайних сімей. Загальний емоційний стан, а саме самопочуття, активність та настрої в обох групах в загальному спостерігалися на високому рівні. Вимірювання рівня депресії показало в загальному відсутність депресивних станів у дітей обох груп. У деяких дітей обох типів сімей виявлено легку ситуативну депресію. У групі дітей зі звичайних сімей у двох виявлено субдепресивний стан.

Після обробки результатів було проведено бесіду із соціальним працівником, що працює з цими дітьми. Соціальний працівник має повну вищу освіту з даної галузі, а також сертифікати пройдених курсів по роботі з дітьми. Соціальний працівник у дитячому таборі впливає однаково позитивно на дітей зі звичайних сімей та на дітей із сімей багатодітних. Високий рівень емпатії та альтруїзму у соціального працівника викликає довіру серед дітей. Вона є уважною, чуйною, безкорисливою та дійсно любить дітей, а тому робить все для того, щоб діти з багатодітних сімей відчували себе не гірше, ніж діти зі звичайних, що підтверджено практично однаковими показниками серед дітей обох груп. Бесіда дала зрозуміти, що знижені показники у дітей обох груп за деякими методиками зумовлена або життєвими ситуаціями, або особливостями характеру. Тому соціальний працівник у дитячому таборі впливає однаково на дітей зі звичайних сімей та на дітей із сімей багатодітних. Враховуючи результати дослідження було розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності роботи соціального працівника з багатодітними сім'ями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Байдарова О. О. Рефлексія як основа самоорганізації професійної діяльності соціального працівника / О. О. Байдарова // Вісник Київського нац. у-ту ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 2007. – Вип. 27/28. – С. 120–123.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. К.: Наук. Світ, 2006. 363 с.
3. Вступ до соціальної роботи /Ред. Семигіна Т.В., Мигович І.І. Київ: Академвидав, 2005.
4. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 308 с.
5. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2016 року. К. : ДІРСМ, 2016. 160 с
6. Зайцева З. Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини/ Соціальна підтримка молоді сім'ї. – К.: Адемпрес, 1991. – 182 с.
7. Зайцева З. Г., Трубавіна І. М. Комплексна програма центрів ССМ «Соціальна підтримка сім'ї» / Комплексні програми центрів ССМ. - К, 2001. - С.5-16,24-26.
8. «Етичний кодекс соціальних працівників України» / ж. «Практична психологія та соціальна робота». 2002. - № 9-10. - с. 85-87. Проект.
9. Єрьоміна Л.Є. Практикум з соціальної роботи. Част. I : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Л. Є. Єрьоміна; за заг.ред. О. В. Федорової. – Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2017. – 140 с.
10. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкілінтернатів у позаурочній діяльності : монографія. К. : ХмЦНП, 2011. 368 с.

11. Капська А. Й. Соціальна робота : навч. посіб. / А. Й Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с. 127.
12. Карпенко О. Г. Мотивація в структурі діяльності соціального працівника / О. Г. Карпенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика: [наук.-метод. журнал]. – К., 2011. – № 3–4. – С. 16–22.
13. Коваль Л. Г., Зверева І. Д., Хлебик С. Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навч. посібник. - К., 1997. - 392 с.
14. Козубовська І. В., Керецман В. Ю., Товканець Г. В. Роль соціально-психологічної служби в роботі з сім'єю. – Ужгород, 1996. – 299 с.
15. Конспект лекцій з дисципліни «Теорія соціальної роботи» для студентів спеціальності «Соціологія». укл.: Мачуліна І. І., Познанська К. В. – Кам'янське, ДДТУ, 2018. – 80 с.
16. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики. Суми: Сумський державний університет, 2019.
17. Лаврецький Р.В., Лоза А.С. Етичні дилеми в соціальній роботі // *Young Scientist*. 2017. № 12 (52). С.81-86.
18. Лукашевич М. П., Семігіна Т. В. Соціальна робота: теорія і практика: Підручник. Київ: Каравела, 2015.
19. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навчальний посібник. К.: Академія праці і соціальних відносин, Християнський дитячий фонд, 2000. 51 с.
20. Міщенко, І. Б. Компетентність майбутніх фахівців: методологія та досвід формування в умовах вищої школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціологія. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*, 2009. Випуск 8, С. 3-9.
21. Омельченко С.О. Соціальна робота: реалії та виклики часу: навчально-методичний посібник.Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна, 2021.219 с.
22. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. К., 2011. 533 с.

23. Проблеми бездоглядності та безпритульності дітей в Україні: тематична Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2003 року. К. : Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2014. 240 с.
24. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 1. С.70-85.
25. Савельчук, І. Б. (2016с). Теорія та практика соціальної роботи з позицій системного підходу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. 2016. №2(5). С. 63-65.
26. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С Я . Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонової. - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 256 с
27. Соціальна робота в Україні: перші кроки / За ред. В. І. Полтавця. Київ: КМ Академія, 2000.
28. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 256 с.
29. Соціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом: Метод. посібник для проведення курсів підвищення кваліфікації / Ред. Семигіна Т. В. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006.
30. Савельчук І. Б. Можливості проектно-соціальної діяльності майбутніх соціальних працівників у роботі з дезадаптованими дітьми та молоддю. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: соціально-педагогічна. 2011. Випуск XVI. С. 147-155.
31. Савельчук І.Б. Науково-методологічні підходи до впровадження інновацій в практику соціальної роботи. Соціальна робота в Україні: теорія і практика, 2012. №2. С. 180-186.
32. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду: навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, А. В. Кирилук. Суми : ФОП Цьома, 2020. 336 с.

33. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: Навч. посібник. - К, 2002. - 132 с.

34. Харламов М.І. Соціальна робота: Курс лекцій. – Х.: НУЦЗУ, 2013. – 96 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Шкали соціально-ситуаційної тривоги» О. Кондаша

Інструкція. Далі названі ситуації, які часто трапляються в житті. Деякі з них можуть бути для вас неприємними, викликати хвилювання, занепокоєння, тривогу, страх. Уважно прочитайте кожне речення й обведіть одну із цифр праворуч: 0, 1, 2, 3, 4, залежно від такого:

- якщо ситуація зовсім не видається вам неприємною, обведіть цифру 0;
- якщо вона хвилює, турбує вас лише незначним чином, обведіть цифру 1;
- якщо ситуація є досить неприємною, викликає таке занепокоєння, що ви із задоволенням уникнули б її, обведіть цифру 2;
- якщо вона для вас є дуже неприємною та спричиняє сильне занепокоєння, тривогу, страх, обведіть цифру 3;
- якщо ситуація для вас є у край неприємною, якщо ви не в змозі витримати її та вона вас дуже сильно непокоїть, викликає сильний страх, обведіть цифру 4.

Ваше завдання — уявити якомога детальніше кожну ситуацію й обвести ту цифру, що позначає, якою мірою ця ситуація може викликати у вас побоювання, занепокоєння, тривогу або страх.

1	Відповідаєш біля дошки	0 1 2 3 4
2	Ідеш на гостину до незнайомих	0 1 2 3 4
3	Береш участь у змаганнях, конкурсах, олімпіадах	0 1 2 3 4
4	Розмовляєш із директором школи	0 1 2 3 4

5	Думаєш про своє майбутнє	0 1 2 3 4
6	Учитель визначає за журналом, кого викликати відповідати	0 1 2 3 4
7	Тебе критикують, тобі у чомусь докоряють	0 1 2 3 4
8	На тебе дивляться, коли ти щось робиш (спостерігають за тобою під час роботи, розв'язування завдання)	0 1 2 3 4
9	Пишеш контрольну роботу	0 1 2 3 4
10	Після контрольної вчитель оголошує оцінки	0 1 2 3 4
11	На тебе не звертають уваги	0 1 2 3 4
12	У тебе щось не виходить	0 1 2 3 4
13	Чекаєш на повернення батьків із батьківських зборів	0 1 2 3 4
14	Тобі загрожує невдача, провал	0 1 2 3 4
15	Чуєш за своєю спиною сміх	0 1 2 3 4
16	Складаєш іспити (ЗНО) у школі	0 1 2 3 4
17	На тебе гніваються (незрозуміло чому)	0 1 2 3 4
18	Виступаєш перед великою аудиторією	0 1 2 3 4
19	На тебе чекає важлива, вирішальна справа	0 1 2 3 4
20	Не розумієш пояснень учителя	0 1 2 3 4
21	Із тобою не згодні, суперечать тобі	0 1 2 3 4
22	Порівнюєш себе з іншими	0 1 2 3 4
23	Перевіряють твої здібності	0 1 2 3 4
24	На тебе дивляться, як на маленьку дитину	0 1 2 3 4
25	На уроці вчитель зненацька ставить тобі запитання	0 1 2 3 4
26	Замовкли, коли ти наблизився (наблизилася)	0 1 2 3 4

27	Оцінюють твою роботу	0 1 2 3 4
28	Думаєш про свої справи	0 1 2 3 4
29	Маєш прийняти важливе рішення	0 1 2 3 4
30	Не можеш виконати домашнє завдання	0 1 2 3 4

Обробка результатів

Методика містить ситуації трьох типів:

- ситуації, пов'язані зі школою, спілкуванням із учителями;
- ситуації, що актуалізують уявлення про себе;
- ситуації спілкування.

Відповідно види тривожності, що виявляють за допомогою цієї шкали, позначені: шкільна, самооцінна, міжособистісна.

Відомості про розподіл пунктів шкали наведені в таблиці.

Види тривожності

Шкільна	1, 4, 6, 9, 10, 13, 16, 20, 25, 30
Самооцінна	3, 5, 12, 14, 19, 22, 23, 27, 28, 29
Міжособистісна	2, 7, 8, 11, 15, 17, 18, 21, 24, 26

Підраховують загальну суму балів окремо за кожним розділом шкали та за шкалою в цілому. Отримані результати інтерпретують як показники рівнів відповідних видів тривожності, показник за всією шкалою — як загальний рівень тривожності.

Опитувальник САН

Інструкція. Вам пропонується описати свій стан, який ви відчуваєте в даний момент, користуючись таблицею, яка складається із 30 полярних ознак. Ви повинні в кожній парі вибрати ту характеристику, яка найбільш точно описує ваш стан, і відмітити цифру, яка відповідає ступеню вираженості даної характеристики.

Текст опитувальника

1. Самопочуття добре 3 2 1 0 1 2 3 Самопочуття погане
2. Почуваюся сильним 3 2 1 0 1 2 3 Почуваюся слабким
3. Пасивний 3 2 1 0 1 2 3 Активний
4. Малорухливий 3 2 1 0 1 2 3 Рухливий
5. Веселий 3 2 1 0 1 2 3 Сумний
6. Добрий настрої 3 2 1 0 1 2 3 Поганий настрої
7. Працездатний 3 2 1 0 1 2 3 Малопрацездатний
8. Сповнений сил 3 2 1 0 1 2 3 Знесилений
9. Повільний 3 2 1 0 1 2 3 Швидкий
10. Бездіяльний 3 2 1 0 1 2 3 Дієвий
11. Щасливий 3 2 1 0 1 2 3 Нещасний
12. Життєрадісний 3 2 1 0 1 2 3 Похмурий
13. Напружений 3 2 1 0 1 2 3 Розслаблений
14. Здоровий 3 2 1 0 1 2 3 Хворий
15. Безініціативний 3 2 1 0 1 2 3 Захоплений
16. Байдушний 3 2 1 0 1 2 3 Схвильваний
17. Сповнений сподівань 3 2 1 0 1 2 3 Зневірений
18. Радісний 3 2 1 0 1 2 3 Сумний
19. Добре відпочив 3 2 1 0 1 2 3 Стомлений
20. Свіжий 3 2 1 0 1 2 3 Виснажений

21. Сонливий 3 2 1 0 1 2 3 Збуджений
22. Бажання відпочити 3 2 1 0 1 2 3 Бажаю працювати
23. Спокійний 3 2 1 0 1 2 3 Стурбований
24. Оптимістичний 3 2 1 0 1 2 3 Песимістичний
25. Витривалий 3 2 1 0 1 2 3 Маловитривалий
26. Бадьорий 3 2 1 0 1 2 3 Млявий
27. Розмірковувати важко 3 2 1 0 1 2 3 Розмірковувати легко
28. Розсіяний 3 2 1 0 1 2 3 Уважний
29. Сповнений надій 3 2 1 0 1 2 3 Розчарований
30. Задоволений 3 2 1 0 1 2 3 Незадоволений

Ключ до методики

Самопочуття: 1, 2, 7, 8, 13, 14, 19, 20, 25, 26.

Активність: 3, 4, 9, 10, 15, 16, 21, 22, 27, 28.

Настрій: 5, 6, 11, 12, 17, 18, 23, 24, 29, 30. 79

Обробка даних

При підрахунку граничний ступінь вираження негативного полюсу пари оцінюється в 1 бал, а граничний ступінь вираження позитивного полюсу пари - в 7 балів. При цьому необхідно враховувати, що полюс шкал постійно змінюється, але позитивні стани завжди отримують високі бали, а негативні - низькі.

Отримані бали групуються відповідно до ключа в три категорії і підраховується кількість балів за кожною з них. Отримані результати кожної категорії діляться на 10. Середній бал шкали - 4. Оцінки, які перевищують 4 бали, свідчать про нормальний стан досліджуваного, оцінки нижче 4 свідчать про зворотне. Нормальні оцінки стану лежать в діапазоні 5,0-5,5 балів. Слід враховувати, що при аналізі функціонального стану важливе не тільки значення окремих його показників, але і їх співвідношення.

«Шкала депресії» (Т. Балашова)

Інструкція для тестування. Прочитайте уважно кожне з наведених нижче пропозицій та закресліть відповідну цифру праворуч залежно від того, як Ви почуваетесь останнім часом. Над питаннями довго не замислюйтесь, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає.

А (1) – ніколи чи зрідка

Б (2) – іноді

В (3) – часто

Г (4) – майже завжди чи постійно

ТЕСТ

1. Я відчуваю пригніченість.

2. Вранці я відчуваюся найкраще.

3. У мене бувають періоди плачу чи близькості до сліз.

4. У мене поганий нічний сон.

5. Апетит у мене не гірший від звичайного.

6. Мені приємно дивитися на привабливих жінок, розмовляти з ними, перебувати поряд.

7. Я помічаю, що втрачаю вагу.

8. Мене турбують запори.

9. Серце б'ється швидше, ніж зазвичай.

10. Я втомлююся без жодних причин.

11. Я мислю так само ясно, як завжди.

12. Мені легко робити те, що я вмію.
13. Відчуваю неспокій і не можу всидіти на місці.
14. Я маю надії на майбутнє.
15. Я більш дратівливий, ніж зазвичай.
16. Мені легко приймати рішення.
17. Я відчуваю, що корисний і необхідний.
18. Я живу досить повним життям.
19. Я відчуваю, що іншим стане краще, якщо я помру.
20. Мене й досі тішить те, що тішило завжди.

Обробка та інтерпретація результатів

Рівень депресії (РД) визначається сумою «прямого» і «зворотного» підрахунку.

«Прямий» підрахунок - твердження 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 13, 15, 19.

«Зворотний» підрахунок - твердження 2, 5, 6, 11, 12, 14, 16, 17, 18, 20.

У сумі одержуємо рівень депресії, що коливається в діапазоні 20-80 балів: 20-50 балів - депресія відсутня; 50-59 балів - легка ситуативна чи стресова депресія; 60-69 балів - субдепресивний стан; 70-80 балів - високий рівень депресії.

Тест на емпатію В.В. Бойка

Інструкція до тесту-опитувальника Бойка. Оцініть, чи властиві вам такі особливості, чи згодні ви з твердженнями (відповідь "так" чи "ні").

Тестовий матеріал (питання).

1. У мене є звичка уважно вивчати особи та поведінку людей, щоб зрозуміти їх характер, нахили, здібності.
2. Якщо оточуючі виявляють ознаки нервозності, зазвичай залишаюся спокійним.
3. Я більше вірю аргументам свого розуму, ніж інтуїції.
4. Я вважаю цілком доречним собі цікавитися домашніми проблемами товаришів по службі.
5. Я можу легко увійти в довіру до людини, якщо буде потрібно.
6. Зазвичай я з першої зустрічі вгадую «родинну душу» в новій людині.
7. Я з цікавості зазвичай заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в поїзді, літаку.
8. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
9. Моя інтуїція — надійніший засіб розуміння оточуючих, ніж знання чи досвід.
10. Виявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості – нетактовно.
11. Часто своїми словами я ображаю близьких людей, не помічаючи того.
12. Я легко можу уявити себе якоюсь твариною, відчути її звички та стани.
13. Я рідко розмірковую про причини вчинків людей, які безпосередньо стосуються мене.
14. Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів.
15. За кілька днів я відчуваю: щось має статися з близькою мені людиною, і очікування виправдовуються.
16. У спілкуванні з діловими партнерами зазвичай намагаюся уникати розмов про особисте.
17. Іноді близькі дорікають мені за черствість, неуважність до них.
18. Мені легко вдається копіювати інтонацію, міміку людей, наслідуючи їх.

19. Мій цікавий погляд часто бентежить нових партнерів.
20. Чужий сміх зазвичай заражає мене.
21. Часто, діючи навмання, я, проте, знаходжу правильний підхід до людини.
22. Плакати від щастя безглуздо.
23. Я здатний повністю злитися з коханою людиною, ніби розчинившись у ній.
24. Мені рідко зустрічалися люди, яких я розумів би без зайвих слів.
25. Я мимоволі чи з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей.
26. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі довкола мене хвилюються.
27. Мені простіше підсвідомо відчутти сутність людини, ніж зрозуміти її, «розклавши по полицках».
28. Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, які трапляються у когось із членів сім'ї.
29. Мені було б важко задушевно, довірливо розмовляти з настороженою, замкненою людиною.
30. У мене творча натура – поетична, мистецька, артистична.
31. Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих.
32. Я засмучуюся, якщо бачу людину, що плаче.
33. Моє мислення більше відрізняється конкретністю, строгістю, послідовністю, ніж інтуїцією.
34. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я волю перевести розмову на іншу тему.
35. Якщо я бачу, що у когось із близьких погано на душі, то зазвичай утримуюсь від розпитувань.
36. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.

Ключ до тесту. Оцінки за кожною шкалою можуть змінюватись від 0 до 6 балів і вказують на значущість конкретного параметра в структурі емпатії. Раціональний канал емпатії: +1, +7, -13, +19, +25, -31; 2. Емоційний канал емпатії: -2, +8, -14, +20, -26, +32; Інтуїтивний канал емпатії: -3, +9, +15, +21, +27, -33; Установки, що сприяють емпатії: +4, -10, -16, -22, -28, -34; Проникаюча здатність в

емпатії: +5, -11, -17, -23, -29, -35; 6. Ідентифікація в емпатії: +6, +12, +18, -24, +30, -36.

Додаток Д

Методика на альтруїзм О.Ф. Потьомкіної

Інструкція. Уважно прочитайте питання і відповідайте на них «так» або «ні», залежно від тенденцій вашої поведінки у певній ситуації.

Текст опитувальника

1. Вам часто говорять, що ви більше думаєте про інших, ніж про себе?
2. Вам легше просити за інших, ніж за себе?
3. Вам важко відмовити людям, коли вони вас про щось просять?
4. Ви часто намагаєтеся зробити людям послугу, якщо в них сталося лихо або неприємності?
5. Для себе ви робите що-небудь із більшим задоволенням, ніж для інших?
6. Ви прагнете зробити якнайбільше для інших людей?
7. Ви переконані, що найбільша цінність у житті — жити для інших людей?
8. Вам важко змусити себе зробити щось для інших?
9. Ваша характерна риса — безкорисливість?
10. Ви переконані, що турбота про інших часто шкодить собі?
11. Ви засуджуєте людей, які не вміють подбати про себе?
12. Ви часто просите людей зробити що-небудь через корисливі міркування?
13. Ваша характерна риса — прагнення допомогти іншим людям?

14. Ви вважаєте, що спочатку людина повинна думати про себе, а потім вже про інших?
15. Ви звичайно витрачаєте на себе багато часу?
16. Ви переконані, що не потрібно для інших сильно напружуватися?
17. Для себе у вас зазвичай не вистачає ні сили, ні часу?
18. Вільний час ви використовуєте тільки для своїх захоплень?
19. Ви можете назвати себе егоїстом?
20. Ви здатні зробити максимальне зусилля лише за гарну винагороду?

Обробка результатів

Ключ до опитувальника: виставляти 1 бал за відповіді «так» на питання 1–4, 6, 7, 9, 13, 17 і відповіді «ні» на питання 5, 8, 10–12, 14–16, 18–20. Потім підраховуємо загальну суму балів.

Висновки

Чим більше набрана сума балів перевищує 10, тим більше в суб'єкта виражений альтруїзм, бажання допомогти людям, і навпаки, чим менша сума балів від 10, тим більше у суб'єкта виражена егоїстична тенденція.